

alföld

IRODALMI, MŰVELŐDÉSI ÉS KRITIKAI FOLYÓIRAT

CSOÓRI SÁNDOR 60 ÉVES:

DÖBRENTAI KORNÉL

NAGY GÁSPÁR VERSEI

GRÓH GÁSPÁR

CS. NAGY IBOLYA

ÍRÁSAI

CSOÓRI SÁNDOR ESSZÉI

KERESZTURY TIBOR

INTERJÚJA

GÉCZI JÁNOSSAL

DOBOS ISTVÁN

KULCSÁR SZABÓ ERNŐ

MÁNYOKI ENDRE

TANULMÁNYAI

NEGYVENEGYEDIK ÉVFOLYAM

1990/3

alföld

NEGYVENEGYEDIK ÉVFOLYAM - 1990. MÁRCIUS

Csoóri Sándor 60 éves

<i>Nagy Gáspár</i> verse: Rég bedobott palack új szigeteknek üzen a hajóbörtönből	3
<i>Döbrentei Kornél</i> verse: Félig-lét	4
<i>Csoóri Sándor</i> esszéi: Antigoné megfakult arca (Töprengések a cenzúráról), Eltemetetlen gondok a Duna-tájon (Monori beszéd), Felszólalások a Magyar Írók Szövetsége közgyűlésein (1981, 1986), Kapaszkodás a megmaradásért (Duray Miklós könyvének előszava)	6
<i>Gróh Gáspár</i> : Az evidenciák profétája (Az esszéíró Csoóri Sándor)	36
<i>Cs. Nagy Ibolya</i> : A szülőföldélmény Csoóri Sándor költészetében „Feszültséggel teli csend” (Részletek finn és svéd kritikákból - <i>Jávorszky Béla</i> összeállítása)	44
<i>Darvasi László</i> versei: A könyvtáros, Angyalvér, Anyaszempillák	50
<i>Szilágyi Eszter Anna</i> verse: Mahalálél	54
<i>Szijj Ferenc</i> verse: [Egy hosszabb töredék]	55
<i>Géczi János</i> versei: [meddig utaztatja magát hajamban a falevél?], [ígem]	57
„ennyi elég a magányhoz” (<i>Keresztury Tibor</i> beszélgetése <i>Géczi Jánossal</i>)	60
<i>Mányoki Endre</i> : Az elodázott konfliktus (Géczi-problémák)	64
	76

Tanulmány

<i>Kulcsár Szabó Ernő</i> : Az új történetiség esélyei (A mai irodalomkutatás szellemi helyzetéről)	82
<i>Dobos István</i> : Az elméleti kritika esélyei és távlatai (Kulcsár Szabó Ernő: Műalkotás - Szöveg - Hatás)	90

Képek

Torok Sándor grafikái

Az elméleti kritika esélyei és távlatai

KULCSÁR SZABÓ ERNŐ: MŰALKOTÁS - SZÖVEG - HATÁS

Kulcsár Szabó Ernő már a hetvenes évek végén, tehát igen fiatalon egyik jellegzetes alakja volt annak a szépirodalmi korszakváltással együtt járó kritikai megújulásnak, amelynek eredményeképp mindinkább tudatosodott irodalmi gondolkodásunkban, hogy a nyelvi műalkotás autonóm szemléletének akkor szerezhetünk érvényt, ha a fikcióalkotás törvényeihez igazodó szövegértelmező eljárásokkal közelítjük meg a művek megformált világképét, s végképp feledésre ítéljük a poétikai létértelmezéseket ismeretelméleti szempontból mérlegelő „természetesztétikák” ideológiai előfeltevéseit. Kulcsár Szabó Ernő ebben az átmeneti recepciós helyzetben azzal hívta fel magára a figyelmet, hogy az elsajátított irodalomtudományi elveket - mindenekelőtt a hatásesztétika és a narratológia eredményeit - különleges fogékonysággal alkalmazta műelemző gyakorlatában, s - néhány pályatársával együtt - újragondolta a magyar kritikában elfogadott értékszempontokat és bíráló módszereket. Közel egy évtized munkásságát öleli fel a *Műalkotás - Szöveg - Hatás*, s magától értetődően Kulcsár Szabó Ernő szemléletének módosulását is kirajzolja, hisz lényegében változtatás nélkül adja újra közre írásainak javát második tanulmánykötetében. Ennek a különleges méltánylást érdemlő gesztusnak köszönhetően az olvasó bepillantást nyerhet az elemzés technikáját folyamatosan megújító szerző műhelyébe, s tanúja lehet annak, miként alakítja érvkészletét, terminológiáját, szövegértelmező módszerét és jellegzetes beszédmódját.

Az irodalomtörténet, a kritika és az elmélet régi ellentétét feloldó irodalmár igényesen szerkesztett könyvének három ciklusában formálisan elkülönülnek egymástól az említett műfajok, de a huszadik század első felének magyar regénytörténetét feltérképező *Epika és világértelmezés*, a jelenkori magyar elbeszélőforma megújulásának folyamatát történeti-poétikai távlatba helyező *Tendenciák és jelenségek - Élő irodalom*, valamint a modern szaktudomány felismeréseit tudatosító *Irodalomértelmezés - Kritika* című fejezetek a szemlélet mély belső azonossága alapján mégis szorosan összetartoznak. A kritika e műfajában le kell mondanunk arról, hogy akár csak megközelítő pontossággal érzékeltessük, milyen elméleti távlatokat fog át az utóbbi évek egyik legjelentékenyebb tanulmánykötete. Legfeljebb arra tehetünk kísérletet, hogy megmutassuk a *Műalkotás - Szöveg - Hatás* irodalomtudományi rendszerének alapszerkezetét, s mérlegeljük, milyen szerepet vállalhat a korszerű irodalomértés feltételeinek megteremtésében.

Gondosan kimunkált nyelvelméleti alapokra építi irodalomfelfogását és műelemző módszerét. Döntően Wittgenstein gondolatmenetét követve jut el ahhoz a feltételezésig, hogy a nyelvi közleményként, beszédműként felfogott szöveg jelentését nem a „referenciális, mozdulatlan jelviszonyban (jelölő-jelölt)” kell keresnünk, hanem a „jelhasználat formáiban”. A nyelvi jelrendszerektől elválaszthatatlan a jelentés, következésképp az irodalmi mű szerkezeti-poétikai formáját sem tekinthetjük pusztán technikai jellegűnek, feltételezve „általa azt is, hogy ... megválasztásuk nem függ a közölni kívánt tartalom minőségétől”. A fenti idézetből kitűnhet, hogy Kulcsár Szabó Ernő határozottan elveti a művészi tartalmat és formát dualista módon elkülönítő tükrözéselméleti esztétikák ismeretelméleti előfeltevéseit, de teljes egészében a következetesen monista felfogással sem azonosul. Azt folyamatosan hangsúlyozza - különféle megfogalmazásban -, hogy jelentő és jelentett kölcsönösen alakítja egymást, teljes azonosítható-

ságukkal szemben mégis érzékelhető fenntartással él. Ezt sugallja például azzal, hogy a „valóság elsajátítását” egy helyütt a közelmúlt történelmének „birtokbavételével” azonosítja, s az áttételes epikai közlésformák felől a „megközelítés tartalmi” módozatáig eljutó magyar regény útját fejlődésfolyamatként értékeli (*Családtregény és „histórialelem”*). Hozzá kell tennünk, olyan „hagyományos” regénytípológia alapján, amely szerint „sokatmondó különbség van – a valóságelsajátítás tekintetében – olyan regények között, amelyek arculatát elsősorban *formai-poétikai*, illetve amelyeket *tartalmi* sajátosságok alakítják ki”. Ugyanitt mérlegeli a metszetregegyek, a közérzetregegyek és a parabolák „valóságtükröző” lehetőségeit. Hajlik arra, hogy az írói szemléleteket formáló világképeket, mint a művek gondolati forrását, közvetlen magyarázatként használja fel formaproblémáik elemzésében. Kimondatlanul tehát vitatja a poétikai létértelmezés egyszeri voltát, más szóval a monista irodalomtudománynak azt az alaptételét, mely szerint a gondolat nem előzheti meg a kifejezést, mivel az a műalkotással egyidejűleg jön létre, és attól elidegeníthetetlen.

Kulcsár Szabó Ernő annak a felismerésnek a fényében, hogy a műalkotás poétikai szabályrendszere a közreműködő olvasóval együtt fokozatosan létrehozza azokat a szemléletformákat, amelyek kijelölik értelmzésének kereteit, az irodalomtudóshoz méltó feladatok egyikének a formateremtő, öntörvényű világképeket építő művek autonóm, tehát *szigorúan a fiktív szövegvilág vonatkozásai terén belül maradó értelmzését* tartja. Ebben a tekintetben a legmagasabb elismerésre méltó következetességgel jár el. Különösen a fikcióalkotás folyamatát is megjelenítő szépprózai elbeszélések szövegalkotó szabályainak feltárásában érvényesül hiánytalanul a külső vonatkoztatási rendszert figyelmen kívül hagyó prózapoétikai elemzés módszer. Talán az is közrejátszhat ebben, hogy a mimetikus elvű epikai modell ismeretelméleti előfeltevéseit új megvilágításba helyező művek jobban ellenállnak a valóságanalógv értelmzésnek, mint a tapasztalati-ság elvének megfelelő, metonimikus szövegszerveződésű alkotások. Elvéve bár, de mégis találkozhatunk hatodfélszáz lapos könyvében ehhez hasonló érveléssel: „Költészetten és létértelmezés összhangjának megteremtése továbbra is dilemmának látszik Esterházy prózájában... egyelőre nem tud mit kezdeni az átvett világképelemek ellentétes tartalmaival... Musil, Bulgakov, Gombrowicz vagy Otlík sem jelentőségüket, sem eredetüket tekintve nem egykönnyen társíthatók egymáshoz”. Ebben a jellemzésben a normatív irodalomfelfogás szelleműjének érintését fedezhetjük föl, olyan szövegen túli szempontok figyelembevételében, mint amelyekkel szembesíti a mű saját világán belül formát nyert szemléletmódokat tényleges alakjukkal. Ilyenkor mintegy visszavezeti a poétikai létértelmezésben feloldott esztétikai-filozófiai gondolatokat eredeti forrásukhoz, s a valóban, egymástól szerfölött elütő világképek egyesítése miatt következtelenséget vet az író szemére. Még egyszer nyomatékkal hangsúlyozni kívánjuk, hogy az imént érintett problémát csak kivételes alkalmakkor veti föl a kötet, mert szerzőjétől mi sem áll távolabb, mint a mimézis törvényeit előíró „objektív” esztétikák rejtett metafizikája. Kulcsár Szabó Ernő ugyanis, a strukturális szemiotika végletes szövegközpontúságával ellentétben, a prózapoétikai elemzések mögé az írói szemléleteket formáló koreszmék szociológiai hátterét is kivetíti, de az egyes alkotások létrejöttében közrejátszó társadalmi-művelődéstörténeti hatásokat magán az *irodalmon belül* keresi. Ezt a jelentős szemléletváltással együtt járó törekvést pedig éppenséggel az ún. „objektivista” irányzatokkal szembeforduló recepcióesztétika kezdeményezte.

Az irodalomtörténet tudományos megalapozására tett kísérletek közül Kulcsár Szabó Ernő a konstanzi iskola hatás- és befogadáselméletét tartja irányadónak. Irodalomtörténeti munkásságának főbb jellegzetességeit döntő mértékben az a magas igény határozza meg, amelyet a kötetének élére helyezett, voltaképpen tehát előszónak is tekinthető írásában fogalmazott meg: „Az itt közreadott dolgozat a hagyomány, az

epikai funkciók és az olvasói beállítódás figyelembevételével kíván javaslatot tenni a modern magyar regény *egy elképzelhető megközelítésmódjára*. Irodalomtörténeti tanulmányaiban a szerző mindenekelőtt arra a kérdésre keresi a választ, miféle irodalmi és művészetén kívüli tényezők játszottak közre a jellegadó, erősen pragmatikus olvasói beállítódás kialakulásában, másfelől azt kutatja, hogy ez a „hasznosságelvű”, a nyelvi műalkotás jelentését politikai-szociológiai közleményként értelmező befogadói magatartás miként hátráltatta a magyar regény jelrendszerének folyamatos megújulását. Irodalmunk „elvárási horizontjainak” rekonstrukciójánál figyelembe veszi a recepciófolyamat fontosabb összetevői közül – a ránk hagyományozott múlt és a jelen folytonos összekapcsolásával – az uralkodó irodalmi kódok történetileg változó formáit, az egyes korszakokban érvényesnek elfogadott esztétikai szemléletformákat, a művészet szerepéről kialakított elképzelések irodalmi, művelődéstörténeti és társadalmi indítékait, s a felsorolt recepció tényezők kölcsönhatásának összefüggésében jellemzi a huszadik századi magyar regény fejlődéstörténeti sajátosságait. Az értelmezések különböző hagyományainak a *minősítésében*, érzésünk szerint, az okozza a különös nehézséget – a *Műalkotás – Szöveg – Hatás* tanulmányaiban ilyennek tekinthető a „pragmatista” konvenció negatív megítélése –, hogy az irodalmi szövegek megértésétől elválaszthatatlan az alkalmazás. Az irodalom tényleges történetiségének akkor szerzünk érvényt, ha *dialogust* kezdeményezünk a múlttal, s az applikációt irányító érdekekben felfedezzük a megértés koronként változó feltételeit. A recepcióesztétika felfogásában az önkényes értelmezés a megengedhető magyarázattól a szöveg hatásmechanizmusának feltárásával, kódutasításainak követésével különíthető el. Az irodalomtörténész csakis akkor képes elvégezni ezt a műveletet, ha az alkotás szinkron befogadását, értelmezését kiegészíti egy lehetőségig pontos „történeti olvasással”, ezért azt is fel kell tárnia a műfaj történet nézőpontjából, hogy az irodalmi hagyomány milyen formai eljárásokat írt elő a kérdéses mű megjelenése előtt. Ebben a tekintetben Kulcsár Szabó Ernő kezdeményező bátorságát azért is üdvözljük örömmel, mert vállalja az alap kutatások hiányával járó nehézségeket. Regénytörténetünk rendszeres, műfajtipológiai és prózapoétikai szempontok szerinti feldolgozását ugyanis még nem végezte el irodalomtudományunk, s a korszak irodalomszemléletét sem értelmezhetjük a kritikátörténet összefüggésében. Értékes részlettanulmányaival Kulcsár Szabó Ernő jelentős mértékben hozzájárul a magyar regényirodalom fejlődéstörténeti modelljének megalkotásához égetően szükséges *történeti poétika* kidolgozásához [Az *epikai tárgyiaság új alakzata* (Illyés Gyula: Puszták népe), *Egy magyar epopeia kísérlete* (Jegyzetek Németh László Utolsó kísérlet 1-2. kötetéhez), *A harmadik nemzedék prózája, Elbeszélői dekameron 1932-ből* (Jegyzetek egy Móricz-antológiához)]. A könyv egészében kirajzolódó világos célkitűzés, az átgondolt koncepció, és az egységes szempontrendszer azt ígéri, hogy Kulcsár Szabó Ernő, nem utolsósorban a maga teremtette alapokon, kiteljesíti a máris figyelemre méltó eredményeket hozó műfaj történeti kutatásait. Nézete szerint az irodalmi folyamat történetiségét a hagyományt újratevő mindenkor olvasók irodalmi tapasztalatának „elvárási horizontja” köztveti, tehát a fogadtatástörténet is lényegi része a mű életének. Kulcsár Szabó rendszerint a művészi gyakorlatban megjelenő irodalomfelfogásokat a kritikai gondolkodás *legátfogóbb* típusaiban megjelenő értékelő normakészletek felől veszi szemügyre, vagyis nem tűzi maga elé azt a feladatot, hogy a jellegzetesebb regénytípusok poétikáját konkrétan, kritikai fogadtatásuk tükrében is megmutassa. Mindazonáltal a magyar irodalom önszemléletének elméleti szempontú általános elemzése így is rendkívül meggyőzőek. A múlt század végi és a huszadik századi elbeszélő széppróza poétikájának összefoglaló jellemzéseiben, a korábban említett szegényes kritikátörténeti, történeti-poétikai háttér miatt kényszerűen le kell mondani a szélesebb körű, módszeres kifejtésről, az irodalmi folyamat teljességre törekvő felméréséről, az iroda-

lomtörténeti rendszeralkotáshoz is elégséges alapot képező példaanyag módszeres fel-
dolgozásáról, a recepció folyamat kialakításában szerepet játszó jelenségek gazdagon
dokumentált bemutatásáról (*Irodalomértés és magyar epikai hagyomány, Metaforikusság és
elbeszélés*).

Kulcsár Szabó Ernő érdeklődésének homlokterében azok a jellegzetesen huszadik
századi, metaforikus alakítástechnikájú regények állnak, amelyekben „a cselekményel-
vű folyamatossággal szemben ... az írásművek struktúrája játszik kitüntetett szerepet”, s
ennélfogva az ok-okozati érintkezés hézagtalan logikáját követő olvasás helyébe az epi-
kai elemek hasonlóságán alapuló asszociációs szövegértelmezés aktív szemléletformáit
hívják létre. A szerző maga is tudatában van annak, hogy az irodalomtörténésznek az
esztétikai érték viszonylatában kell kiválasztania anyagát. Ugyan nem fogadja el az
orosz formalisták irodalmi fejlődéséről alkotott - meglehetősen egyoldalú - elképzelé-
sét, vagyis az ún. „innovatív funkciót” nem tekinti feltétlen értéknek, ám szemléletmó-
sá mélyebb vonalozással közelíti az esztétikai hagyomány megújítására irányuló kísérle-
tekhez, mint az ismertebb, megszokottabb formákhoz. A huszadik századi magyar re-
gény történetéből merített példákkal mutatja be a cselekmény és az elbeszélés szintjén
a metaforikus elemek megjelenését, s a meglehetősen szegényes anyag láttán vonja le
azt a következtetést, hogy a „bevezetett új szemléletformák lényegében nem hoztak új
fordulatot” a magyar „epikai nyelv” fejlődésében. Jószerivel csak utalhatunk e helyütt
arra, hogy a magyar széppróza fejlődéséről alkotott lehangoló kép lényegesen módo-
sulna, ha az elbeszéléseket is bevonnánk vizsgálódásunk körébe. A formavilágra reflek-
táló, ironikusan transzformált anekdota például már a századvégen ráirányította a
figyelmet az archaikus műfajban megnyilvánuló valóságsszemlélet torzító egyszerűsíté-
sére. Találhatunk szép számmal olyan novellákat is a korfordulón, amelyek felfüggesz-
tik a cselekményt, középpontjukban életképbe vetített lélekállapot és léhangulat áll, s
a metaforává átlényegített életszínterek hangulat-szimbolikus leírásával sugalmazzák
az idő kárvallottjainak helyzettudatát, hanyatló belső sorsát. Gondolhatunk a lirizált vil-
lágképű novellák metafikciós eljárásaira. A metaforizált alak például Krúdynál alkal-
mat ad a belső idézésre, a körkörös szövegépítésre, s öntükröző elbeszélés módjával
a megformált hasonló irodalmi létezésmódjára utal. Feltűnik az objektív-szimbolista
elbeszélőszervezet homológ metaforasora is a századelő tárgyias lélekrajzi novelláiban.
A látomásos lelkiállapotokat, irracionális sejtelmeket hasonlító szerepű helyzetsorok-
kal, vizuális észleletekkel, tárgyszimbólumokkal felidéző metaforikus motívumfejlesz-
tést alkalmazta már Lovik, Petelei és Gozdsu is. Egyetlen észrevételt szeretnénk még
tenni a szerzőnek azzal az alaptétellel kapcsolatban, hogy a századvégen a „zsánerké-
pes, anekdotikus alakítás határozta meg az epikai jelrendszerrel alkotott elképzelése-
ket, s uralkodott a befogadói ízlésben is, mint a magyar próza nyelve”. Az anekdotikus
művek korabeli fogadtatásának módszeres elemzése, úgy véljük, kissé árnyaltabbá te-
hetné ezt a kijelentést, hisz a korfordulón úgyszólván valamennyi kritikai irányzat egy-
behangozóan bírálta az anekdotikus irodalmat. Egyedül azok az agrárius szemléletű iro-
dalmárok védelmezték, akik a historizált középnemesi eszmevilágot, a nemzetkarak-
terre mitizált dzsentimentalitás szuverenitását hirdették, az anekdotát pedig a polgári
gondolkodástól idegenkedő magyar szellem legjellemzőbb kifejezésformájának látták.
Azt azonban mégsem mernénk állítani, hogy a századvégen ők képviselték volna az
uralkodó „elvárási horizontot”. Néhány írónk ellenben jelentékeny kísérletet tett a po-
étikailag átértelmezett anekdotában rejlő korszerű lehetőségek kiaknázására.

Kulcsár Szabó Ernő elképzelhetetlennek gondolja a nemzeti kultúra folytonossá-
gát az irodalmi hagyomány újraértelmezése, és tényleges esztétikai értékeinek tudato-
sítása nélkül, de ebben a tekintetben az elsődlegesen nevelő célzatú, moralizáló elem-
zésformák esélyeit nem látja különösebben biztatóknak. Való igaz, hogy a hetvenes évek

új irodalmi irányzatai a meggyökeresedett nézetek és a hagyományos értékelővelk felülvizsgálatára kényszerítették az irodalomtörténészeket. Kiváltképp a normatív szemléletek képviselőit, mert ők más-más indítékokból bár, de ítéletalkotásuk belső logikája szerint hasonlóképpen alkották meg historizáló eredetkutatással a realista tradíció átörökítésében szerepet vállaló művek összefüggő történeti sorát, a kortárs irodalom mozgásterét pedig ennek megfelelően igen szűk körre, voltaképpen a hagyományörzésre korlátozták. Feltehetően az a felismerés vezette el Kulcsár Szabó Ernőt a legkülönbözőbb világképekre építő, másfajta szellemi égtájakat képviselő írók műveihez, hogy az irodalomtörténész nemcsak szemlélője, hanem részben alakítója is a nemzeti tudatnak, s ebben a minőségében azzal járul hozzá a magyar irodalom teljesebb értékévének kialakításához, ha az egyes irányzatokhoz tartozó alkotások esztétikai értékét a különbözőzés természetes jogának elismerésével méltányolja. Természetesen annak tudatában, hogy az irodalmi sorba újonnan belépő művek visszaható érvénnyel formálják az eredettörténetet és a műfaji emlékezetet is. Ezt az értékvédő irodalomtudósi magatartást a kötetbeli tanulmányok sora szemlélteti példaérvénnyel (*Az epikai tárgyiaság új alakzata, Egy magyar eposzeia kísérlete, A regényi fikció három modellje*). Jelesül azért mutatja ki a látszólag eszköztelenül egyszerű, áttetszően világos szerkezetű *Puszták népéről*, hogy valójában igen tudatosan komponált, bonyolult transzformációkkal és metaforikus eljárásokkal élő mű, mert nem a jellegadó, szociális jelentésre korlátozódó értelmezésből indul ki, s ily módon, a tárgyias megjelenítés rejtett formaelveinek megvilágításával a regény folytonosan megújuló esztétikai hatásának a titkához is közelebb férközhet. Irodalomtörténeti tárgyú tanulmányaiban Kulcsár Szabó Ernő figyelembe veszi az egyes írói pályákra irányuló kutatások eredményeit, de a narratológia, a műfajelmélet és a történeti poétika friss szempontrendszere eredeti kérdésfeltevésekhez, s nem utolsósorban alapvető felismerésekhez vezet el. A kínálkozó jó példák közül is kiemelhetjük a Németh László regényírói művészetéről készített elemzéseit. A Német László-i regénymodell személyiségfelfogásáról, a minőségeszményt képviselő küldetéses hős alakjának epikai megformálásáról, az elbeszélésfolyamatot irányító értékelvekről, a külső és belső, tudósító és átélő nézőpontokat egyesítő tájékozódási centrum szerkezetalkító hatásáról, a perspektíva-váltás és értékrendszer összefüggéséről írottak, azon túl, hogy meggyőzőek, a Németh László-i életmű kutatásának új távlataira is rávilágítanak, s úgy véljük, ez a legtöbb, amit egy irodalomtörténeti tanulmány értékéről mondhatunk.

Az elemzés tárgyszerűségének és az objektív kritikai értékelésnek a követelménye nemcsak az általános megértésemélet szemzőgéből jelenik meg a *Műalkotás - Szöveg - Hatás* lapjain, hanem a rossz értelemben vett elfogultság ellentétéként is. A kritikátörténetek tanúsága szerint a kortárs irodalmak tisztán esztétikai szempontok alapján történő értékelése - ami másfelől önmagában is szerföltött kérdéses módja a tárgyilagosságra törekvésnek - úgyszólván megvalósíthatatlan feladat. Nos, az utóbbi másfél évtized általános szellemi feltételei között, egy eltorzult szerkezetű nyilvánosságban különösen az, ha egyáltalában lehetséges. Kulcsár Szabó Ernő gyakorló kritikusként kétségbeesőnek látja a jelenkori magyar kritika helyzetét. Irodalmi önszemléletünk összefoglaló jellemzéseiben ismételten rámutat kortárs műbírálóatunk súlyos legitimációs válságának szociológiai okaira, az autonóm intézményrendszer, a szabad nyilvánosság hiányának következményeire, az irodalomértést eltorzító „pragmatizmus” megannyi indítékára. A végső mérleg elkészítésében nála különösen nagy súlyt kapnak a szorosabb értelemben vett szakmai kérdések, olyanok, mint az esztétikai ítéletformálás értékalapjainak viszonylagossága, a magyar kritikai gondolkodás bizonyos hagyományainak napjainkig ható ideologikus, elméletellenes és kirekesztőleges szemlélete. A kritikai szellem megújíthatóságát a műértelmezés elméletileg is szisztematizált korszerű formái-

nak, nem utolsósorban a modern poétikáknak és a recepcióesztétikának az elsajátításától reméli. A javasolt tudományos műbírálat főbb jellegzetességeit a *Műalkotás - Szöveg - Hatás szerzőjének értekező* gyakorlata szemlélteti a leghívebben, hisz a kötet *Tendenciák és jelenségek - Élő irodalom* című fejezetébe irodalomkritikusi munkásságának a termését gyűjtötte egybe. Szóljon bár Ottlik, Illyés, Esterházy, Lengyel Péter regényírói művészetéről, Csoóri Sándor érett lírájáról, vagy a nyolcvanas évek pályakezdő költőiről, mindenkor a művek tényleges irodalmiságára, magára az irodalmi tényre irányítja figyelmét, s nem arra a valóságmezőre, amelyben a mű keletkezett, s legkevésbé sem a szerző személyiségére. Az autonóm leírás, értelmezés és értékelés révén kívánja szövegek központú elemzéseivel betölteni a műfaj hagyományos közvetítő szerepét, tehát a fogadtatás előkészítését, a tudatos érték kiválasztás feladatát, és az írói szemléletek formálását. Az elméleti alapozású tudományos műbírálat egzakt nyelven írja le a mű szövegvilágát, s érthető módon ragaszkodik eredeti szakszókincséhez, hisz teoretikus megközelítésben az eltérő fogalomhasználat mögött rendszerint mélyreható módszertani különbségek rejlenek. Kulcsár Szabó Ernő rendkívül következetesen és egyenletesen magas színvonalon valósítja meg eredeti célkitűzését. Írásunk szűkrevont keretében nem térhetünk ki azoknak az irodalomelméleti kérdéseknek a megfogalmazására, amelyeket a szerző terminológiája, például a „valóságelsajátítás” vagy az „epikai világteremtés” ebben az elméleti rendszerben felvet. Legfeljebb egyetlen észrevételt tennénk, s ez egyszerűségi átvethet bennünket az „alkalmazás” problematikájához. A pragmatikus műértelmezői magatartás, pontosabban maga a pragmatikus szó ezekben a recepcióesztétikai megközelítésből végzett kísérletekben akár félreértésekre is alkalmas adna, ha Kulcsár Szabó Ernő nem határolná pontosan körül a fogalom tartalmát, mivel azt a szóban forgó elméletet némileg más értelemben használja. Isernél a szöveg jeleinek az interpretánsra tett hatását jelenti, a pragmatikus, „alkalmazhatósági” értelem pedig voltaképpen a fikció vonatkozási rendszereinek hiányait tárja fel, amennyiben felszabadítja az elsajátítás terét, hogy „ezáltal legyen teljesíthető, amit interszubjektíve előír: a deficités realitások imaginárius legyőzése” (Iser). Az imént idézett mondat, ha nem is tartozik a szerző nyelvileg nehezebben megközelíthető kifejezései közé, azt is elárulja, hogy a konstanzi iskola műhelyéből kikerülő írások rendkívüli feladatot rónak közvetítőjükre, ami távolról sem jelent csupán stílári kérdést. Kulcsár Szabó Ernő kitűnő könyvének nemegyszer szenvedélyes hangvételű érvelései mögött szüntelenül ott érezni az olvasáskultúrának, a korszerű irodalomértésnek elhivatott szakember személyes érdekelttségét. Ezért magától értetődően fel kell tennünk azt a kérdést, amire egyébként az interpretációelméletek újabb irányzatai ez ideig nem tudtak megnyugtató választ adni. Vajon feloldható-e az az ellentmondás, ami - Dietrich Harth megfogalmazásában - a felvilágosítói értelemben vett didaktikai alkalmazás (applicatio) és a szaknyelvi kifejezésekben megfogalmazott értelmezés (explicatio) ellentétében nyilvánul meg. A magunk részéről a kritika irodalomszolgáloi szerepkörét abszolutizáló Allan Tate, David Daiches vagy René Wellek-féle elméleteknél meggyőzőbbnek érezzük azoknak a véleményét, akik úgy tartják, hogy a kritika részben autotelikus tevékenység, mivel elengedhetetlen kettős feladatát, a minél megbízhatóbb értékelést, és a kritikai értékrendszerek megújítását csak úgy teljesítheti, ha az irodalmi létértelmezés módszeres megértése, s nem utolsósorban állandó önmeghatározásra való törekvése révén maga is világképet teremt, de hitünk szerint elsődleges, közvetítői szerepét nem adhatja fel. Rangos hely illeti meg ebből a megfontolásból is az irodalmi kommunikáció folyamatában a negyedik műnemet, amely nem tart igényt a tudomány rangjára. A műalkotás belső világát újratelentő magvas esszé a szuverén egyéniség fénye ragyogja be. Magasabb értelemben vett megformált személyességével, finom árnyalatok iránti fogékonyságával, karakterizálóerejével, eredeti látásmódjával, művészi érzékenységgel, megélt

irodalmi kultúrájával, plasztikus, érzékletes stílusával érintésnyi közelségbe hozhatja a művet olvasójához. Mondanunk sem kell, hogy épp az imént felsorolt tulajdonságai miatt oly ritka erénye ez a literatúrának. Ezzel kapcsolatban önkéntelenül is felmerül a kérdés, ha folyamatosan olvassuk a *Műalkotás - Szöveg - Hatás* kivételes elméleti felkészültségről számot adó értekezéseit, s időnként az irodalmi életben kétségkívül létező tudományellenes közhangulatra is gondolunk. Vajon a szerző azzal, hogy szüntelenül körvonalazza tudományos ítéletalkotói pozícióját, és az irodalommegközelítés újabb iskolái felől ismételtelen megvilágítja értékelő elveit, nem kelt-e szándéka ellenére olyan látszatot, mintha kizárólag az elméleti kompetenciától tenné függővé a művészetről tehető kijelentések igazságát. Nos, ebben az esetben súlyosan félreértenénk Kulcsár Szabó valódi törekvését, mindazonáltal a fenti lehetőséggel számolnunk kell, ugyanis a jelenkori magyar kritikai gondolkodás elméletellenességét - bármennyire sajnálatos fejlemény ez önmagában - voltaképpen szükségzerű következménynek tekinthetjük, ha arra gondolunk, milyen filozófiai esztétikák léptek fel egészen a legutóbbi időkig a tudományos formalizáció kizárólagos igényével. Elég egy pillantást vetnünk Mészöly, Nádas vagy Esterházy műveinek fogadtatására, s nyomban felszínre jönnek emlékezetünk mélyéről ezek a kiérdemesült elképzelések. E helyütt mindenképpen fontos megjegyezni - a történeti megértés változó feltételeinek tudatosítása végett -, hogy amikor napvilágot láttak a kötetbe felvett írások, még erősen kísértett a műalkotások világméretű ismeretelméleti szempontok alapján történő értékelése, az adott történelmi feltételek pedig a „pragmatikus” műértelmező magatartást is igazolták erkölcsi értelemben. Éppen ezért nem lehet elégszer hangsúlyozni Kulcsár Szabó Ernő ama felismerésének a jelentőségét, hogy a szaktudománynak ilyen irodalomszociológiai helyzetben egyidejűleg több feladatot is el kell végeznie. Ennek a szellemében elszántan vállalta napi kritikáiban a korszerű elméleti irányzatok eredményeinek közvetítését, követésre méltó nyíltsággal lépett fel az akkor kisebbségi helyzetben lévő új kritika védelmében, s időről időre arra kényszerült, hogy vitát kezdeményezzen a konzervatív esztétikai nézetek képviselőivel. A *Műalkotás - Szöveg - Hatás* szerzőjének értelmezéspozíciója magától értetődően megmutatkozik tanulmányainak felépítésében, érvelésmódjában és hanghordozásában is. A legújabb kori magyar elméleti kritika terhes örökségével részben analóg problémát vetnek fel a napjainkban tért hódító posztmodern irodalmi szemléletformák. Az egyik visszariasztó körülményt itt abban látjuk, hogy még az egymást követő lingvisztikai, kommunikációelméleti, szemiotikai, strukturalista poétikák analitikus recepcióját sem végezte el irodalmi gondolkodásunk, és az egységes tudomány objektivizmusát, logikai empirizmusát meghaladó hatás- és befogadélmélet elemzése sem történt meg következetes és rendszeres módon, máris felléptek azok az ismeretkritikai irányzatok, amelyek nemcsak a rendszerteremtő elméletek objektív idealizmusát tagadják, hanem abban is kételkednek, hogy egyáltalában léteznének „egységesített kompetenciái”, közvetítőszerepet betöltő normaképző jelformái a „világ elbeszélhetőségének” (Foucault). Legtágabb értelemben az esetlegesség és a viszonylagosság élménye hatja át a mostani posztmodern tudattörténeti korszak lelkeségét, s ez a recepció helyzet inkább az elméleti előfeltevésektől tartózkodó kritikának kedvez. Persze arról sem szabad megfeledkeznünk, ha az olyannyira kívánatos új elméleti műbírálat recepciójának esélyeit latolgatjuk, hogy az esztétikai ítélet Jauss és követői felfogásában nem állítja fel előzetes követelményként mindenki egyetértését, hiszen azt csak egy logikailag általános ítélet teheti. Éppen e tulajdonsága révén adhatja a „nyitott, fogalmak és szabályok által eleve nem megkötött egyetértés mintapéldáját”. (*Magvető*)